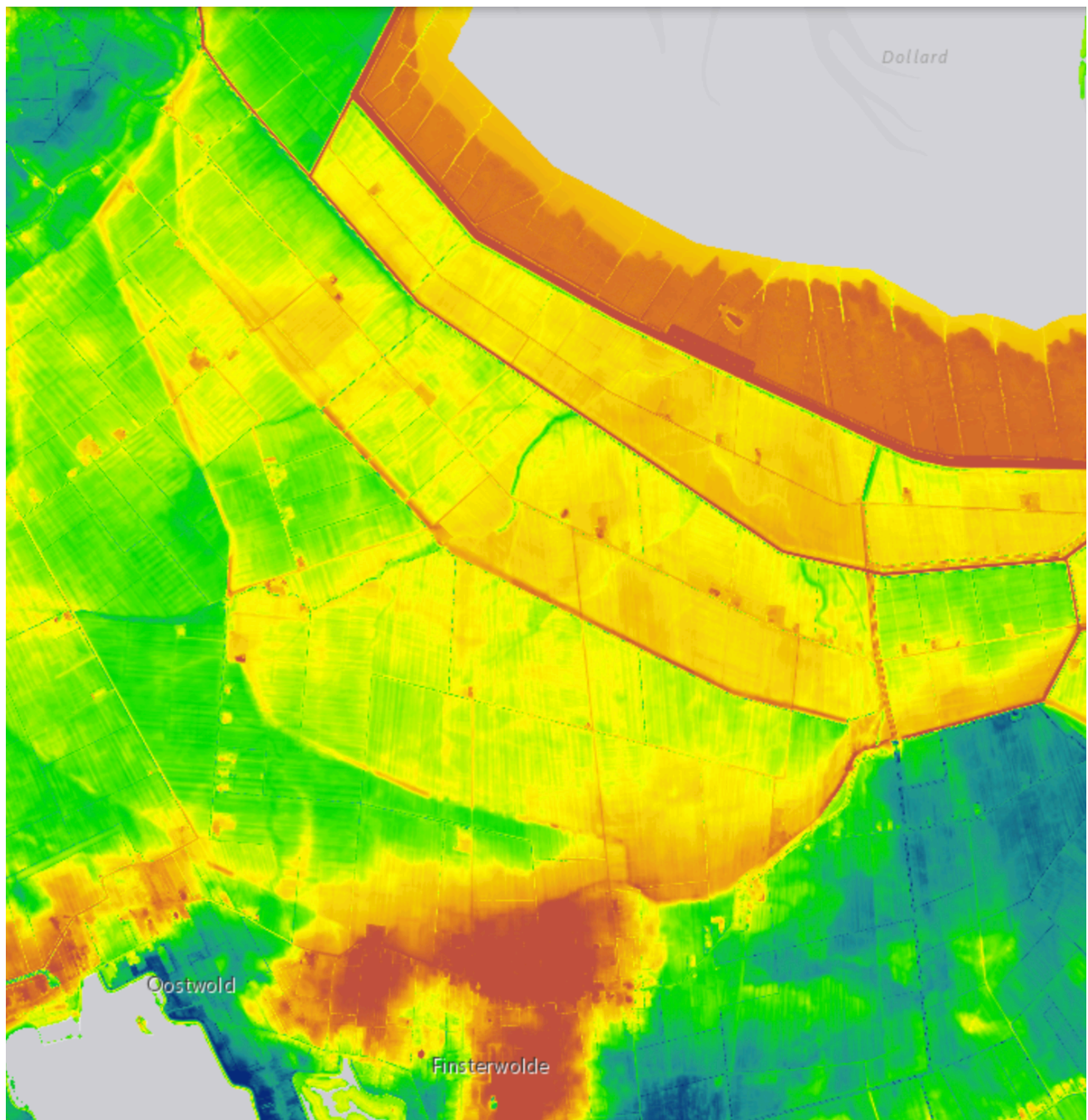

Infobestand Pelgrimsroute Finsterwolde Palmar.

Hoogtekaart Pelgrimsroute; rood is hoog en blauw is laag.

Goed te zien is de opeenvolgende inpolderingen. Het land slibt op als de zee vrij spel heeft. Vandaar dat de gebieden richting de zee hoger liggen dan het achterliggend land.

Finsterwolde

In 1319 wordt Fynserwald voor het eerst genoemd als vestigingsplaats van de Johannitercommanderij te Goldhoorn; in verdrag met het jaartal 1391 is sprake van Finsterwolda en Oostfinsterwolde. In een overeenkomstig verdrag uit 1420 worden 'Ffinsterwolde' en 'Oistfinsterwolde' genoemd. Beide plaatsen waren tot het einde van de vijftiende eeuw zelfstandige kerspelen en worden als zodanig vermeld in een parochielijst van het bisdom Münster, onder de dorpen van het Oldambt. De benamingen in deze lijst zijn waarschijnlijk ouder. De dorpen heten hier Westwinserwalda en Astwinserwalda. Hoewel de naam Finsterwolde vaak wordt verklaard als 'duister, donker woud', vanwege het Hoogduitse woord finster ('duister, somber'), wijzen taalkundigen op het Oudfriesse wins(t)era, hetgeen zowel 'links' als 'noordelijk' kan betekenen. De naam zou dan 'links van het moerasbos' of 'noordelijk van het moerasbos' betekenen. Opvallend is de naam van het riviertje Fimell Ee of Fymele Ae, dat in 1391 ook Finser Ee wordt genoemd. Dit watertje ontsprong in met Meerland bij Oostwold en vormde onder de naam Oude Ae de grens met Finsterwolde. Het liep vermoedelijk verder langs het latere eiland Munnikeveen, in de omgeving waarvan het klooster Palmar was gesitueerd, en mondde uit in de Eems bij Fiemel. Resten van de verdwenen Sint-Nicolaaskerk van Oost-Finsterwolde zijn gevonden tussen Ganzedijk en Veenhuizen; het dorp heette in 1500 'door het water vernield' te zijn. Vanaf Finsterwolde werd in 1454 een nieuwe zeedijk aangelegd die de uitbreiding van de Dollard moest keren. Deze dijk liep via Palmar naar de Punt van Reide. Al na een jaar of twaalf moest deze dijk weer worden opgegeven, waarna het zeewater Wagenborgen bereikte.

Graanrepubliek.

Deze gebieden worden ook wel de graanrepubliek genoemd zoals de schrijver Frank Westerman in zijn gelijknamige boek ook heeft verwoord. De kapitale villa's met slingeruigen en de arme bevolking leidde tot scherpe tegenstellingen en de communistische partij had hier veel aanhangers. De rijkdom wam door de hoge graanprijzen van de tweede helft van de 18e eeuw en het recht van opstrek bij inpolderingen. Als het land achter het erf van de boer lag dat ingepolderd werd was van de boer. Zeg maar gratis grond (afgezien van de kosten van inpoldering).

Recht van opstrek.

Het recht van opstrek is een recht dat aan landeigenaren werd gegeven om het verlengde van het ontgonnen perceel eveneens te ontginnen. Dit recht bij ontginningen kwam voor bij diverse landschapstypen waarvoor was besloten om bijvoorbeeld wateren, woeste gronden of kwelders te ontginnen. In het laatste geval spreekt men wel van het recht van aanwas. Het recht van opstrek is ontstaan uit het middeleeuwse wildernis- of grondregaal en is als zodanig nauw verwant met het strandrecht. Veelal kregen boeren bij ontginningen in de 11e eeuw het recht om gronden te ontginnen samen met het recht van opstrek. Bij het recht van opstrek was de te vormen achtergrens van een te ontginnen perceel niet vooraf bepaald. Bij het ontginnen werd een achterkade aangelegd en werd het land ertussen drooggelegd. Daarna werd een nieuwe achterkade aangelegd en werd het verlengde van de percelen ontgonnen. Hierdoor werden de ontgonnen percelen steeds langer. Dit leidde soms tot percelen van enkele kilometers. Het recht van opstrek rekte totdat bij de ontginning natuurlijke wateren of andere ontginningen tegen werden gekomen. In Groningen zorgde in de 17e en 18e eeuw het recht van opstrek, dat inmiddels in de wetgeving was verweven, dat bij nieuwe landaanwinningen woeste gronden die in het verlengde lagen van de agrarische percelen, toe kwamen aan de boer die het stuk land gebruikten. Dit recht gold ook buitendijks, waardoor ontgonnen kwelders aan de boer toe kwamen en er langgerekte percelen ontstonden.

Kerk Finsterwolde.

De opgang naar de middeleeuwse kerk van Finsterwolde voert door een poort in de vrijstaande klokkentoren naar de ingang aan de westkant. Deze van origine laatromaanse kruiskerk uit de 13e eeuw kreeg haar huidige gedaante grotendeels in 1586-'87. De neoklassieke façade werd in 1852 aangebracht. Als gevolg van de uitbreidingen van de Dollard werd de bebouwing van West-Winserwalda (Finsterwolde) zodanig verplaatst

dat de kerk aan de rand van het dorp kwam te staan. Door talrijke overstromingen was men niet in staat het gebouw goed te onderhouden. Zowel koor als dwarspand van het vervallen gebouw werden afgebroken. De muren van het schip werden ruim 5 meter verlaagd en van nieuwe spitsboogramen voorzien. Deze ramen doorsnijden de spaarvelden aan de zuidkant zodanig dat ramen en spaarvelden tezamen een soort 'Nonnenkopf' profiel opleveren. Tezelfdertijd werd de kerk voorzien van een driezijdig koor die iets inspringt ten opzichte van het schip, en is op de hoeken voorzien van steunberen. In de zijmuren zijn nog sporen van siermetselwerk te herkennen en op de zolder zitten sporen van een gereduceerd triforium, zoals dat in Woldendorp, Termunten en Bunde nu nog het geval is. In 1852, aldus het jaartal boven de fronton, werd de westgevel ingrijpend hersteld en daarna is het hele gebouw gepleisterd. Het ingangsportaal kreeg een gebogen fronton. In 1970 is de kerk grondig gerestaureerd en werden de muren, de westgevel uitgezonderd, weer ontdaan van de oude pleisterlagen. In de kerk overheersen de kleuren wit en roodbruin. Wit is de kleur van de muren en het lichtgewelfde houten plafond. Roodbruin is de kleur van het orgel en het meubilair, bestaande uit eikenhouten kerkbanken en een doophek uit de vroege 19e eeuw. Op de herenbank aan de noordzijde is het wapen van de Heddema's uit Finsterwolde met het jaartal 1813. Van dezelfde familie is ook de grafkelder. De toegang draagt het opschrift: 'Inganck tot de grafkelder. Obijt Lutgert Ockens den 4 Desember 1751. Obijt Hermannus Heddema den 8 April 1763'. In het koor liggen diverse grafzerken, onder andere uit de 17e en 18e eeuw. De preekstoel van rond 1806 is voorzien van allegorische vrouwenfiguren; deze symboliseren geloof, liefde, waakzaamheid en overvloed. Daaronder, op de plint van de kuip, de evangelisten Mattheus, Markus, Lucas en Johannes met hun symbolen. In 1808 bouwde H.H. Freytag een orgel voor de kerk van Finsterwolde met een aangehangen pedaal en één manueel (met zijn naam erboven). Het instrument heeft een totaal van 15 stemmen. Het staat op een galerij aan de westzijde en wordt gedragen door twee kolommen. Het orgel is gerepareerd door N.A.G. Lohman in 1868 en door de firma Van Oeckelen in 1887. Behalve de stemming en de toonhoogte werd niets gewijzigd. In 1971-'72 werd het orgel gerestaureerd. St. Stephanus was de vermoedelijke patroonheilige, als we kijken naar pastoorzegels uit de 15e eeuw.

Ganzedijk.

De naam Ganzedijk is vermoedelijk ontleend aan een middeleeuwse zandhoogte of garst, die werd gebruikt als akkerland. De schoolmeester van Finsterwolde stelde in 1828 dat het gehucht vroeger Garstdijk heette, maar dat het in zijn tijd zo genoemd werd "naar de menigvuldige ganzen, welke gemakkelijk op het buitenland konden grazen, en die den bewoners, wier huizen nevens den dijk staan, tot hun bestaan dienden". De buurtschap Ganzedijk ontstond aan het einde van de achttiende eeuw toen zich landarbeiders, vissers en kleine boeren langs de Dollarddijk vestigden. Landinwaarts stonden al eerder enkele boerderijen. De indijking van de Finsterwolderpolder in 1819 verschafte de landarbeiders nieuwe werkgelegenheid. De bevolking nam sterk toe door sociale woningbouw in de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw. Dit ter vervanging van verouderde landarbeiderswoningen elders in de toenmalige gemeente Finsterwolde. De huidige gemeente Oldambt (eerder gemeente Reiderland) werkt sinds ongeveer 2006 aan een saneringsplan. Het dorp grenst aan het vroegere Beersterdiep, dat bij Oudesluis in zee uitmondde. De sluis werd in 1974 vervangen door het gemaal De Hongerige Wolf. Bij die gelegenheid werd het kanaaltracé door de Vledderlanden gedempt.

Oost-Finsterwolde.

In 1826 werden in het land van D.J. Mulder de resten gevonden van een middeleeuwse kruiskerk (mogelijk met een vrijstaande toren). In de kerk vond men skeletresten, handvatten van doodskisten en twee sarcophagen met kruisen op de deksels. Met het opgegraven puin werd in 1844 de Hoofdweg door Nieuw-Beerta verhard. Volgens andere berichten leek de plattegrond op die van de kerk en de (inmiddels verdwenen) toren van Woldendorp. Stratingh en Venema brengen deze in 1826 gevonden fundamenten in verband met het verdwenen kerkdorp Oost-Finsterwolde (zie daar). De opstreckende heerd was tot 1821 in het bezit van de Nederlands-Hervormde kerk van Finsterwolde en ligt hemelsbreed ca. 1000 meter ten oosten van de kerk. Het dorp Oost-Finsterwolde was nog omstreeks 1475 min of meer intact, maar werd in 1501 voorzien van de opmerking aqua destructa (vernield door het water). Een aantal boerderijen verhuisde zuidwaarts naar Veenhuizen. Al in 1435 sloot de stad Groningen verdragen met een aantal Oldambtster dorpen, waaronder ook Oost-Finsterwolde of Veenhuizen. De restanten van deze buurtschap liggen direct ten noorden

van de Tjamme. Later verhuisde men weer terug richting Ganzedijk. Op grond van dit alles valt aan te nemen dat men in 1826 inderdaad de kerk van Oost-Finsterwolde heeft gevonden.

Hongerige Wolf.

De naam Hongerige Wolf naar alle waarschijnlijkheid afkomstig is van een herberg uit de laatste drie decennia van de negentiende eeuw. Deze herberg bediende eerst de polderjongens die de Reiderwolderpolder bedijkten, en daarna de arbeidersbevolking die er zich vestigde langs de weg die voerde van Finsterwolde naar de boerderijen in de Reiderwolderpolder.

Dollard.

De Dollard is een estuarium, onderdeel van de Waddenzee, op het grensgebied van Nederland en Duitsland. De rivier de Eems mondt hier in uit en stroomt daarna via de Eemsmonding door naar de Noordzee. De Dollard is ongeveer 100 vierkante kilometer groot. De Duitse stad Emden ligt ten noorden ervan en de

Nederlandse stad Delfzijl ligt een kleine negen kilometer ten westen van de Dollard. De Nederlandse kust van deze zeearm is dunbevolkt.

Op de grens van Nederland en Duitsland bevindt zich de monding van de Westerwoldse Aa, die hier via de Buiten Aa en het Schanskerdiep uitmondt in de belangrijkste vaargeul van de Dollard; het Groote Gat. De andere belangrijke vaargeul is het Kerkeriet. Op het punt waar de Westerwoldse Aa overgaat in de Buiten Aa ligt tevens het sluizencomplex Nieuwe Statenzijl. Het getijverschil in de Dollard is meer dan drie meter. Het water van de Dollard is brak doordat het zeewater zich hier mengt met het water uit de Eems.

Ontstaan van de Dollard.

De Dollard is in de late Middeleeuwen ontstaan ten gevolge van meerdere overstromingen en stormvloed, die het oorspronkelijke veenlandschap grotendeels hebben opgeruimd. Daarbij gingen grote delen van de oude districten Reiderland en Oldambt verloren. Vroeger meende men – in het voetspoor van Ubbo Emmius – dat de Dollard in het jaar 1277 was ondergelopen. Er werd gedacht aan de Marcellusvloed van het jaar 1362, die in Noord-Duitsland tot veel schade heeft geleid. In historische bronnen is met betrekking tot de Dollard daarover nagenoeg niets te vinden. Ook wordt wel gemeend dat de gebeurtenissen rondom het jaar 1413 hebben geleid tot het ontstaan van de Dollard. Met name Tidde Wyneda wordt hierin genoemd. Waarschijnlijk had het gebied al eeuwenlang te maken met wateroverlast, doordat het veenoppervlak te lijden had van erosie, verwerking en bodemdaling (klink). Archeologische vondsten laten echter zien dat bij Bad Nieuwesches, Vriescheloo en Scheemda nog in de vijftiende eeuw een zoetwatermilieu te vinden was. Daarentegen kenmerkte de omgeving van Pogum zich al in de dertiende eeuw door een zoutminnende vegetatie.

Het gebied werd doorsneden door twee rivieren: de Reider Ae en de Munter Ae, die via afzonderlijke sluizencomplexen in de Eems uitmondde. De Groningse kroniekschrijver Johan Lemego verhaalt dat de sluizen van Reide tijdens een burgeroorlog werden vernield. Hij suggereert dat dit in 1413 gebeurde, maar uit andere gegevens blijkt dat deze gebeurtenissen zich iets eerder moeten hebben afgespeeld. Mogelijk was de Ceciliavloed van 21 november 1412 hierbij fataal. Zes jaar later zou de zee al het dorp Blijham hebben bereikt. Er ontstond een soort binnenzee, die zich tweemaal daags vulde en weer leegliep. Het water baande zich met geweld een weg door het resterende veen.

De oostelijke Dollardboezem vormde zich in de eerste helft van de vijftiende eeuw. Al in 1454 bouwden de inwoners van het gebied een nooddijk van de Punt van Reide tot aan Finsterwolde. Deze dijk liep van de vaste Eemsoever met een grote boog door het toenmalige laagveengebied naar de hogere zandgronden; hij brak al omstreeks 1466 door, maar de restanten schijnen nog in de 16e eeuw zichtbaar te zijn geweest. De westelijke Dollardboezem is vermoedelijk in de jaren na 1470 ontstaan. Grote delen van het gebied kregen pas met de zee te maken nadat de Cosmas- en Damianusvloed (1509) het zeewater diep landinwaarts had gestuwd. De zeearm bereikte zijn grootste oppervlakte rond 1520.

Reconstructie van het verdrinken gebied wordt bemoeilijkt door een gebrek aan bronnen. De geïllustreerde kaart die Jacob van der Meersch in 1574 voor het raadhuis van Emden maakte, berust grotendeels op fantasie; hij werd vooral geïnspireerd door Vlaamse voorbeelden. Dat gold vermoedelijk ook voor een oudere kaart uit 1546 in het raadhuis van Groningen, die later verloren is gegaan. Een lijst van 33 verdrinken dorpen uit dezelfde tijd is evenmin betrouwbaar; het getal 33 heeft vooral een symbolische betekenis. De Oost-Friese kroniekschrijver Eggerik Beninga had het over 24 verdrinken dorpen, wat vermoedelijk dicht bij de waarheid kwam. De belangrijkste bron is een lijst van parochies in het Bisdom Münster van omstreeks 1480. Bij de parochies die vanwege het water verlaten waren, is echter niet altijd duidelijk of ze in het Reiderland of in het Oldambt lagen. De parochies in dat deel van het Reiderland dat tot het Bisdom Osnabrück behoorde, worden uiteraard niet vermeld. Ten slotte zijn er nog twee documenten uit 1391 (in een zestiende-eeuws afschrift) en 1420 bewaard gebleven, die de grens loop van het grensriviertje de Tjamme beschrijven. Omdat het riviertje echter niet over zijn hele lengte samenviel met de grens tussen de beide bisdommen en de landschappen Oldambt en Reiderland, is ook hier verwarring mogelijk. Een handvol dorpen, waaronder Reide en Reiderwolde, wordt vermeld in de goederenregisters van de Abdij Werden uit de negende, tiende en elfde eeuw.

De naam Dollard.

De naam Dollard komt voor het eerst omstreeks 1485 voor in de kloosterkroniek van Aduard. Deze naam is vermoedelijk afgeleid van 'groot gat in de grond, poel', 'kuil' of wellicht 'dodenkuil' (dole). Maar al snel verklaarde men deze naam uit de 'dolle aard' van de zeeboezem, vanwege 'het gewoel en de heftigheid van de

golven en de woedende stormen op die plek' (aldus het Groningse stadsbestuur in 1544), of – zoals Ubbo Emmius het rond 1600 samenvatte – "vanwege de razernij van zijn golven" (a fluctuum rabie).

Verdronken Dollarddorpen

Door het ontstaan van de Dollard en de doorbraken langs de Eems zijn minstens twintig kerspelen, tien tot vijftien kleinere buurtschappen en drie kloosters verloren gegaan. Een stuk of twaalf dorpskerken werden één of meer malen verplaatst.

Verloren gegane kloosters.

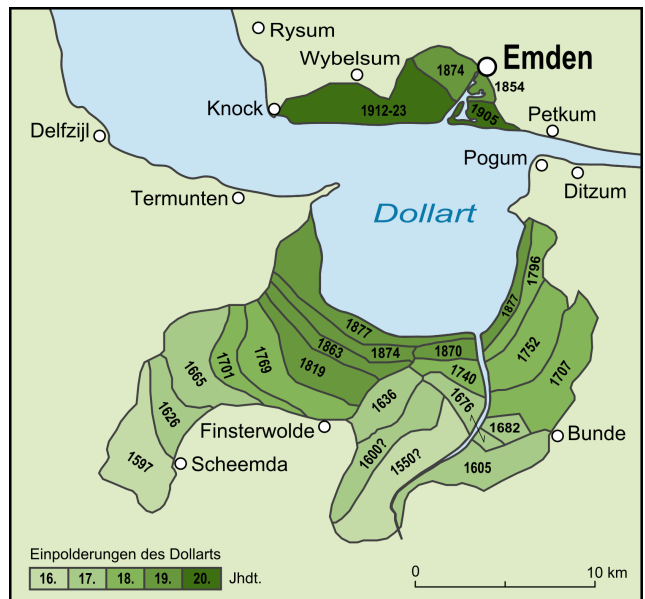
Ten slotte de kloosters Palmar (Porta Sanctae Mariae), Oosterreide en Menterwolde (Campus Sylvae) met de kapel De Olde Stoeve.

Terugwinning van land

Na talrijke inpolderingen tussen de zestiende en negentiende eeuw is Dollard tot een derde van zijn oorspronkelijke oppervlakte geslonken. De laatste inpoldering aan Duitse zijde is de Kanalpolder uit 1877. Aan Nederlandse zijde volgden nog de Johannes Kerkhovenspolder (1878), de Carel Coenraadpolder (1924) en de polder Breebaart (1979). De meest noordelijke polders hebben een eigen karakter en worden wel de Dollardpolders genoemd. Een buitendijks kanaal, het Dollardkanaal, werd wegens milieubezwaren nooit aangelegd.

Bij laagwater valt ongeveer 78% van de Dollard droog als wad. Tussen dit wad en de zeedijk strekt zich in het westen, zuiden en oosten een zoom drooggevalen wad uit ter grootte van 1100 ha en met een breedte van 100 tot 1200 meter.

Aan de noordkant wordt de Dollard van de Eems gescheiden door de Geiserücken. Tussen 1872 en 1930 is deze rug door het Duitse equivalent van Rijkswaterstaat (Wasserbauverwaltung) vastgelegd en opgehoogd, met name ter ondersteuning van de scheepvaart in de Eems. Eb en vloed in de Dollard vindt hierdoor voornamelijk plaats door de Dollardmond.

Klooster Palmar.

Palmar of Palmaer is een voormalig Premonstratenzer (Norbertijner)klooster, dat in de Dollard is verdronken. Het nabijgelegen buurtschapje had mogelijk dezelfde naam.

De naam Palmar betekent 'poel' of 'moerassige laagte'. De naam Pallert kwam ook elders in Groningen voor. Palmar behoorde tot het kerspel Tysweer in het landschap Reiderland. Kerkelijk viel het onder de proosdij Nesse in het bisdom Münster. Waar het klooster zich precies heeft bevonden, is onbekend. Het moet hebben gelegen tussen de Punt van Reide en Finsterwolde, in de nabijheid van het latere veeneiland Munnikeveen en in de buurt van de eveneens verdwenen plaatsen Zwaag en Tysweer. Ten zuiden van de Punt van Reide nabij de Kerkeriet werden in de negentiende eeuw resten aangetroffen van een kerkgebouw. Deze resten worden in het algemeen toegeschreven aan Palmar. Volgens Ramaer (1909) lag het 1500 meter ten oosten van de meest oostelijke hoek van de Reiderwolderpolder. Het klooster stond vermoedelijk aan de rand van het hoogveengebied. Het veen klonk door de ontginningsactiviteiten in en werd daardoor gevoelig voor wateroverlast.

Mogelijk ontleende ook de Bolplaat zijn naam aan het klooster. Deze plaat sloot in de negentiende eeuw direct aan bij de noordkant van het Munnikerveen; hij werd begrensd door het Noorder Oude Riet. Op grond hiervan kunnen we Palmar op de rand van kwelders ten noorden van de huidige Dollarddijk bij boerderij Knorrenburg verwachten.

Het klooster van de Norbertijnen in Palmar werd rond 1204 gesticht vanuit het Oost-Friese klooster Barthe bij Hesel. Het klooster droeg de naam Porta Sancte Marie (Sint-Mariënpoot, ook wel Porta Major). Bij een visitatie in 1288 telde het klooster 190 inwoners. Dit aantal wordt tegenwoordig betwijfeld. Mogelijk zijn de pachters en lekebroeders van het nabijgelegen kloosterland daarin meegeteld.

Een afbeelding van het klooster zou te zien zijn op het zegel van het middeleeuwse landschap Reiderland, dat in 1894 in een gemoderniseerde versie in het gemeentewapen van Bellingwolde en in 1968 in het wapen van het Reiderzilverst werd opgenomen. De afbeelding toont een vroeg-dertiende-eeuws klooster met twee torens; een daarvan is getooid met een koepeldak en een kruis, hetgeen doorgaans als een symbool voor het heilige graf geldt. Het zegel moet wellicht worden gezien als een symbolische voorstelling van het Hemelse Jeruzalem. De tweede toren vertoont overigens enige overeenkomsten met de klokkentoren van het dorp Midlum in het Duitse Rheiderland. Het perspectief van de afbeelding is echter sterk vertekend.

Palmaer

Palmar gold als een van de belangrijkste centra van het verdrongen Reiderland. De proost van het klooster verkreeg in 1256 het patronaatsrecht over de kerk van Reide (vermoedelijk Oosterreide) van de rijksabdij te Werden. Volgens overleveringen werden de volksvergaderingen, rechtdagen en waterstaatsbijeenkomsten (particuliere Landdaghen, warven ende waerdaghen) voor het Reiderland beurtelings in de kloosters van Palmar en Reide gehouden. Het klooster speelde onder meer een rol bij de optekening van landrecht van het Oldambt en het Reiderland in 1427. De optekening vond plaats in de volksvergadering van Palmar onder toezicht van tien gekozenen (per decem electos in terra Reydensi in communi coetu Pallae). De Reiderlander hoofdeling Tidde Wyneda, die door tijdgenoten medeverantwoordelijk werd gehouden voor het ontstaan van de Dollard, was volgens de overleveringen zodanig verarmd, dat hij zich als kostganger (provenier) had laten opnemen in het klooster. De proveniers betaalden doorgaans flink voor hun verzorgde oudedag in het klooster. Het verhaal is kennelijk ontstaan als verklaring voor de uitbreiding van de Dollard.

Ondergang.

Een jaar na een grote stormvloed in 1446 werd het klooster opgeheven en werden de goederen verdeeld. Het kloostergebouw en de omliggende landerijen vervielen aan het klooster Bloemhof in Wittewierum, evenals de kloosterboerderijen (voorwerken) in Finsterwolde en Claywerum (Klein Wierum bij Holwierde), dat in 1216 door het Bloemhof was gesticht.

In 1454 werd een beschermende dijk gelegd van de Reide naar Finsterwolde met het doel het Oldambt te beschermen tegen het opdringende zeewater. Deze dijk werd over het veen gelegd en was daarom niet erg stabiel. In 1565 werd het (toen reeds lang verdwenen) gebied van Palmar door enkele getuigen beschreven als moergront end darch. Het zal een laaggelegen moerasachtig gebied zijn geweest. De dijk van Palmar naar Finsterwolde brak vermoedelijk al omstreeks 1470, maar het gebied bleef nog een tijdlang bewoonbaar. Bejaarde getuigen verklaarden in 1565 dat de dorpen Swaag met Tysweer en Palmaer voer een deel nog corts in esse [zijn] en fleur syn geweest. Enkele zeventig tot tachtigjarigen berichtten in 1587 dat zij het kloosterterrein nog betreden hadden. Ook Ubbo Emmius verklaart in 1590 dat deze dorpen nog in de tijd van zijn grootouders boven de golven uitstaken. In de Propece van Jarfke uit 1597 wordt beweerd dat de Eems 'niet wijder tusschen Palmaer' was 'als een man met een slinger konde over smijten'. De profeet ooit met zijn schip van Palmaer naar Termunten zijn gevaren.

Nadat de oeverwal van de Eems in 1509 doorbrak, kon het water niet meer gekeerd worden. Omstreeks die tijd stonden er vermoedelijk nog een of meer boerderijen en waren de ruïnes van het klooster nog te zien. De ongeveer zestigjarige Heercke Weertsz te Dijkhuizen bij Appingedam verklaarde tenminste in 1566 dat hij in Palmar was geboren. Daarna werden de restanten snel door de zee opgeruimd.

In het Duits-Rheiderlandse Sankt Georgiwoold bestond later de overlevering dat de Middelweg alhier deel uitmaakte van een heerweg die vanuit Münster via Sankt Georgiwoold naar het klooster Palmar liep.

Natuurgebied.

Het grootste deel van Dollard is tegenwoordig beschermd natuurgebied. Een deel (3846 ha.) is in handen van Natuurmonumenten en een deel is van Het Groninger Landschap, die ook het gedeelte van Natuurmonumenten beheert. Het gebied bestaat uit kwelders, slikken en wadden. Het gebied valt onder zowel de Vogel- als de Habitatrichtlijn en is bovendien onder Natuurbeschermingswet gebracht. Het oostelijke, Duitse deel van de Dollard is sinds 1980 eveneens een Naturschutzgebiet. Op de landsgrens bij Nieuwe Statenzijl staat een uitkijkhut, de 'Kiekkaaste', die het hele slikkengebied overziet. De Dollard is omgeven door vier van deze observatiehutten.

Ten oosten van Termunten wordt de Dollard van de Eems gescheiden door het schiereiland Punt van Reide. In de Dollard leven ongeveer 160 zeehonden. De meeste komen voor bij de Punt van Reide en kunnen soms in de observatiehut aldaar waargenomen worden. Het Duitse deel hoort grotendeels bij het Nationaal Park Niedersächsisches Wattenmeer.

Aan de rand van Nederland ligt een ongerept natuurgebied van meer dan duizend hectare kwelder en zeventuizend hectare droogvallend wad. De ontmoeting tussen zout en zoet water maakt de Dollard uniek. In het brakke getijdenlandschap voelen planten als de zeeaster en diverse wad- en watervogels zich prima thuis. Zeeaster op de Dollardkwelder

Kwelders vormen de gouden omlijsting van het wad. Ze ontstaan daar waar de bodem hoog genoeg is opgeslibt om plantenwortels houvast te geven. Omdat het water hier minder zout is dan elders in de Waddenzee, ontstaat een plantengroei met een heel eigen karakter. Opvallend zijn de uitgestrekte zeeastervelden die het gebied in de nazomer lila kleuren. Vanwege hun functie als broed-, rust- en voedselgebied vormen de Dollardkwelders een vogelgebied van internationale betekenis.

Reiderwolderpolder.

De Reiderwolderpolder is een polder ten zuiden en ten oosten van de Carel Coenraadpolder en ten noorden van de Oostwolderpolder en de Stadspolder.

De Reiderwolderpolder werd in de 19e eeuw in twee fasen ingedijkt. De eerste afdeling (het westelijk deel van de polder van 1.170 hectare) werd ingepolderd in de jaren 1862 t/m 1864. De tweede afdeling (het oostelijk deel van de polder van 390 hectare) werd in de jaren 1872 t/m 1874 ingepolderd. Het betreft landwinning in het gedeelte van de Dollard dat in de eeuwen ervoor door overstromingen was ontstaan. Het nieuwe land was geschikt voor de graanteelt. Voor de afwatering werd een nieuwe sluis aangelegd: Nieuwe Statenzijl. De polder is genoemd naar het verdronken dorp Reiderwolde.